

Kui tõrvatungalt tuleleek sind rabab

Marianne Marlene Tiik
raamatukoguhoidja

Jaan Tooming 75

Olin Jaan Toominga 75. sünnipäevaks näituse tegemise mõtte ise välja pakkunud, kuid hoolimata sellest asusin seda ette valmistama vägagi heitlike tunnetega. Mitte et ma oleks kahelnud Jaan Toominga väga erilises loojaisiksuses või arvanud, et näitusel huvilistest puudu jääb. Muretseksin, kas raamatukogu on teatrimehest näituse tegemiseks päris õige koht ja kas raamatukogus leidub vajalikul hulgal materjale. Kas piisab pikkade aastakümnete jooksul nähtud 90% Jaan Toominga lavastustest, minu settinud teatrimuljetest ning oma tolleaegsete kommentaaridega kavalehtedest, mida olin alles hoidnud? Tagantjärele arvan, et raamatukogu oli näitusepaigana vägagi sobiv koht, kuigi esialgne mõte teha väljapanek ainult Jaan Toominga umbkaudu 100 lavastuse kavalehtedest, sai liiga üheülbalisena kõrvale lükatud. Ja kus mujal kui raamatukogus on kõik näitleja ning lavastaja kohta kirjutatu vabalt võtta? Üllatus-üllatus, ise raamatukogus töötades ei teadnud ma ometi, et kirjandusteadlase Ülo Tontsi –, kes on mitte ainult teatrit palju kirjutanud, vaid ka Jaan Toominga tehtud teatrit eraldi käsitletud – teatrikavade kogu on nüüdseks meie raamatukokku jõudnud, et ma ei pidanudki kõiki enda kodus leiduvaid lavastuste kavasid näitusevitriini tooma. Siinkohal minu poolne tänu ka teistele mäluasutustele (Teater Vanemuine, Eesti Teatri- ja Muusikamuseum jpt) lisamaterjalide eest.

Raamatukogu näituse eesmärk ei olnud mitte Jaan Toomingast uut lugu kirjutada, vaid püüda kokku koguda ja esitleda materjale Toominga tehtud teatrit, tema lavastustest, sellest liivale kirjutatud kunstist, mille üksikud terakesed aegade sõelale on jäänud. Toominga teatrit kajastavad kavalehed,

afišid, lavastuste kohta ilmunud arvustused, teatri- loolaste uurimused ja kokkuvõtted möödunud teatriaegadest – kõige selle hulgast püüdsin valida iseloomulikema, mis kõnetaks tänast näitusevaatajat.

Jaan Toominga lavastus „Põrgupõhja uus Vanapagan“ kujunes möödunud sajandi kuue- ja seitsmekümendatel aastatel Eestis toimunud nn teatri- uuenduse kaheldamatuks kõrgpunktiks. Paljud seda näinud vaatajad tunnistasid, et olid võimatuks pidanud, et teatri vahenditega on võimalik midagi nii totaalset, midagi nii täielikult haaravat saavutada. „Veli Joonatan“, teine pea kultusliku staatuse saavutanud lavastus, oli täieliku kontrastina „Põrgupõhjale“ lavastatud minimalistlikus teatrikeeles. Aga uskumatult seletamatul kombel olid nad ühtmoodi mõjuvad. Jah, möödunud aegade teatrilavastused ise on pöördumatult kadunud, isegi kui nad on mingil moel üles võetud. Parimatestki salvestustest jõuab vaatajani vaid tegevusliin, teatrisaalis tekkivat atmosfääri pole võimalik filmilinal kadudeta edastada. Rääkimata sellest, kuidas silmapaistev lavastus võis terve ühiskonna kihama panna ning mitmeks aastaks aruteluainet pakkuda.

Lood, mis mulle näituse külastajate poolt räägiti, andsid tunnistust, et vitriinides ja posteritel väljapandu kõnetas. Paljudel külastajatel olid elavalt meeles enda teatriveatamised ja läbielamised. Jaan Toominga lavastuste hiilgeajad jäid möödunud sajandi seitsmekümendatesse ja kaheksakümnedatesse aastatesse, mil teater oli nõukogude korra pitsitavas kammitsuses elanud Eesti ühiskonnale ülioluliseks aknaks mõttevabaduse ja unistuste maale. Teatrikunstist osa saamine läks tollal korda uskumatult laiadele rahvahulkadele, kelle seast paljud täna-

Kui tõrvatungalt tuleleek sind rabab. Jaan Tooming 75 (2021).
Vaade näituseruumi. Foto: Alar Madisson

päeval teatri lävepakku naljalt ei ületa. Ometi näitas tagasiside tänaste üliõpilaste poolt, et Jaan Toominga teater ja tema roll Eesti kultuuriloos pakub huvi ka noorematele, kes seni olid Toominga teatri kohta lugenud raamatust või parimal juhul olid ühtteist kuulnud oma vanemate või vanavanemate suust.

Näituse pealkiri – „Kui tõrvatungalt tuleleek sind rabab“ – pärineb Jaan Toominga lavastusest „Tuhk ja teemant“, mis nõukogude tsensuuri ettekirjutuse tõttu pääses lavale hoopis „Polonees 1945“ ohutumaks hinnatud varjunime all. Täpsemalt seal kõlanud Cyprian Kamil Norwidi luuletusest „Kulisside taga“, mida 1976. aastal esietendunud lavastuses laulab lavastaja Jaan Tooming ise. Seda laulu oli näituse juures võimalik ka kuulata, nagu

ka mitme tunni ulatuses teisi Jaan Toominga poolt esitatud erinevaid tekste.

Näituste koostamine ajendab ikka ja jälle möödunud aegadele mõtiskledes tagasi vaatama. Kui näitust südamega teha ning selles kajastamist leidvad inimesed ning ajajärk on mänginud märkimisväärset rolli tegija enda varasemas elus, siis paneb see tahes tahtmata ka koostaja hingekeeled helisema ja tunaseid tundmusi taas endast läbi laskma. Pole sugugi selge, kas kaugeneva ajahorisondi taha tagasi vaadates näeb kõike selgemalt või looritatumalt kui kunagi lähedal seistes. Välja joonistub ja esile tõuseb see, mis on meenutatavates aegades ja inimestes „meie tänase mätta otsast“ vaadatuna kõige mäletamisväärsem.

Näituse järjehoidja. Kujundaja: Lilian Mengel